
pendanten – de ‘gewone’ en de speciale (godsdienst-)onderwijzers/-essen – het motto: veel waar voor weinig geld. Bij hen/haar geen beroeps-/belangenverenigingen zoals die in 1850 en 1855 door respectievelijk joodse en protestantse godsdienstonderwijzers waren opgericht. Daarbij had Zwijsen eveneens het gedrukte woord als inkomstenbron ontdekt. Wat de op diens aanwijzing in 1846 door de Fraters van Tilburg gestichte drukkerij uitgaf, vormde het begin van ‘een lawine van school- en leesboeken van fraters en broeders’ (Remery-Voskuil).

De jaren 1850-1950 de bloeitijd van de bijna-dominees en bijna-rabbijnen, fraters en zusters

De jaren 1850-1950 vormden de bloeiperiode van zowel de protestantse als de joodse godsdienstonderwijzer(es). Hetzelfde kan gezegd van de hier besproken katholieke congregaties. Het waren de jaren waarin het normaal werd dat ieder Nederlands kind lager onderwijs volgde en tevens de jaren waarin de kerkelijke instituten een enorme rol speelden in het leven van individuen. Na de Tweede Wereldoorlog liep dat tijdperk ten einde. De ‘Vaderlandse’ Hervormde Kerk moest haar droom om volkskerk te zijn opgeven en het effect van het bisschoppelijk mandement van 1954 betreffende het lidmaatschap van katholieke organisaties viel in het niet bij dat van het onderwijsmandement van 1868.

Dit themanummer kan niet meer dan een eerste aanzet bieden voor nadere studie aangaande hen die ruim een eeuw een uiterst belangrijk aandeel hebben gehad in de godsdienstige opvoeding van het Nederlandse volk. Wie het doorneemt zal witte plekken op de kaart treffen. Een zo’n plek is zeker het leven en werk van catechiseermeesteressen/ godsdienstonderwijzeressen. Daarvoor is onderzoek nodig in de archieven van Commissies van toezicht op het godsdienstonderwijs in grotere steden. Wie de genoemde vrouwen wil beschrijven zal daarbij ook de rol moeten betrekken die vrouwen in andere vormen van onderwijs speelden, en dan met name het (zondags)bewaarschoolonderwijs. Publicaties als van Mineke (H.W.) van Essen kunnen daarbij hulp bieden.³⁵

³⁵ Zie o.a. haar proefschrift *Onderwijzeressen in niemandsland. Vrouwen in opvoeding en onderwijs*, Nijkerk 1985.